

F. Dijs

Tandjuwelen na lange en vergeten geschiedenis weer in opkomst 2

Samenvatting

Trefwoorden:

- Algemene informatie
- Geschiedenis
- Esthetische tandheelkunde

Datum van acceptatie:

13 september 2004.

Adres:

F. Dijs,
wetenschapsjournalist
Nassaukade 2
1052 CE Amsterdam
fd@euronet.nl

De afbeeldingen zijn met toestemming van Quintessence Publishing Co. Inc. overgenomen uit *Fastlicht*, 1976 (zie literatuurlijst).

Na de laatste ijstijd is de moderne mens gebitselementen gaan verwijderen, vijlen, verven en/of inleggen met halfedelsteen. Het gebit sprak zo tot de verbeelding dat al of niet rituele verfraaiing ervan door onherstelbare ingrepen op veel plaatsen voorkwam. Tussen 1500 en 1900 deden vertegenwoordigers van de moderne wetenschap het verschijnsel af als primitief en barbaars, maar sinds honderd jaar zijn er enkele geweest die het serieus hebben onderzocht. De laatste jaren zijn tandversieringen op de markt gekomen. In twee artikelen wordt kort de geschiedenis van het tandjuweel geschetst. In het eerste lag de nadruk op de rituele betekenis van de ingrepen. In dit tweede artikel wordt geschetst hoe de waardering voor het verschijnsel in de loop der tijd veranderde.

DIJS F. Tandjuwelen na lange en vergeten geschiedenis weer in opkomst 2. *Ned Tijdschr Tandheelkd* 2004; 111: 452-455.

In het laatste decennium van de twintigste eeuw onderzocht de antropologe Vera Tiesler-Blos 1.515 menselijke resten van Maya's op sporen van tandversieringen. Ze bestreken de periode van ongeveer 1000 jaar v. Chr. – 1000 n. Chr. Zestig procent van de individuen had gevijlde en/of met (half-)edelstenen ingelegde tanden. De versieringen werden aangebracht bij mensen ouder dan vijftien jaar en waren qua vorm onder te verdelen in 33 typen. Omdat er één vindplaats was met 478 individuen, Copán in Honduras, was Tiesler in staat om, zoals ze het zelf uitdrukt, iets grondiger te analyseren welke plaats de tandversieringen moeten hebben ingenomen in de samenleving van de Maya's. Tiesler kwam tot de conclusie dat het om een alledaags gebruik ging dat niet exclusief gebonden was aan klasse of geslacht. Ze schreef te hopen dat dit resultaat er mede toe zou leiden dat archeologie een ARCHEOLOGIE VAN MENSEN, haar hoofdletters, zou worden. Het leest als een noodkreet. Wat was of is er dan met de archeologie ter plekke aan de hand?

Geen mensen

De verovering van het werelddeel dat nu Zuid-Amerika heet, ging snel. In 1498 zag Cristóbal Colón, op zijn derde handelsreis naar het westen, land dat hij nog niet eerder had gezien en onmiddellijk als vasteland herkende. In 1521 werd de hoofdstad van de Azteken veroverd en in 1533 de hoofdstad van de Inca. In

minder dan 35 jaar wisselde een heel continent met een aantal grote beschavingen erop van eigenaar.

Het was de stellige overtuiging van de veroveraars dat ze een goede zaak dienden. De Spaanse koningen beriepen zich op de niet te herroepen bullen van de onfeilbare pausen in Rome over de rechtmatigheid van oorlogen tegen 'barbaren', 'ongelovigen', 'heidenen' en 'andere vijanden van Christus'. De oorspronkelijke bewoners van het veroverde gebied werden in staat gesteld 'uit hun eigen vrije wil' het heilige katholieke geloof en het gezag van de kerk, de paus en de Spaanse koningen te aanvaarden. Maakten ze daar geen gebruik van, dan kon er een 'Guerra Justa', een rechtvaardige oorlog, gevoerd worden.

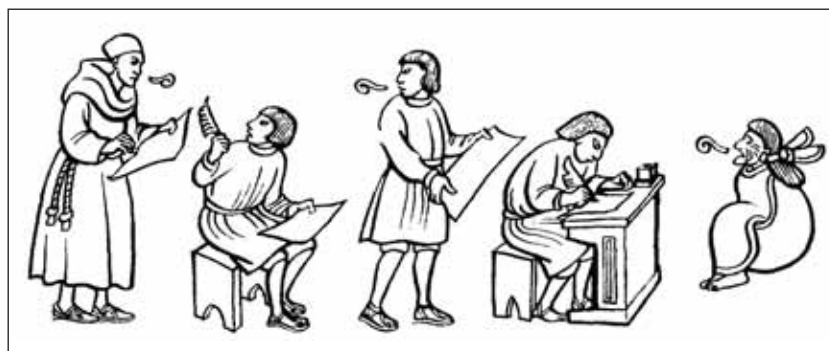
De veroveraars zagen de mensen op het continent nauwelijks als mensen. Een bij hen geliefde aanduiding was 'honden', ook al was het gebruik van dat woord in deze context al in 1512 verboden in de Wetten van Burgos, de eerste wetgeving ter bescherming van de rechten van de oorspronkelijke bewoners van het veroverde land.

Afgodendieners

Drie schrijvers uit de zestiende eeuw, de mesties Garcilaso, bisschop Landa en broeder Sahagún, zijn van belang voor kennis van hoe de bewoners van het continent omgingen met hun gebit. El Inca Garcilaso de la Vega noteerde in zijn *Comentarios Reales de los Incas*, de

'echte' maar ook 'koninklijke' geschiedenis van zijn volk, het een en ander over tanden, maar maakte aan het versieren van tanden geen woorden vuil. Terecht. Er zijn nooit aanwijzingen gevonden dat de Inca en hun onderdanen in het 350-jarige bestaan van hun rijk dat gebruik ken-

Afb. 1. Sahagún interviewde oude Azteken via zijn leerlingen, jonge Azteken. Zo kreeg hij zijn informatie in het Nahuatl, het Spaans en het Latijn.

den. Hoewel Spaanse Inquisitie en Kroon in 1609 met publicatie instemden, werd het boek weinig gelezen. Het begon pas na de onafhankelijkheid van Perú in 1821 een belangrijke rol te spelen als het eerste oorspronkelijke werk van een oorspronkelijk bewoner.

Diego de Landa, één van de eerste franciscanen in het zo geheten Nieuw-Spanje, leerde de Maya en hun drieduizend jaar oude cultuur kennen en waarden maar trad ook hard op. Toen hij er op een goede dag van overtuigd raakte dat de mensen vroeger 'net zo makkelijk mensen offerden als vogels', ze toen zelfs bij gelegenheid mensen aten en in zijn tijd nog steeds mensenbloed offerden, liet hij een 'inquisición' uitvoeren en werd er besloten tot een openbare terechtstelling. Diezelfde dag liet hij 27 klassieke Maya-handschriften verbranden zodat er anno 2004 nog maar vier over zijn. Landa's aanpak kwam hem op disciplinaire maatregelen te staan. Hij werd teruggestuurd naar Spanje en schreef daar ter rechtvaardiging het rapport *Relación de las cosas de Yucatán* (1566), Stand van zaken in Yucatán. Daarin is te lezen dat 'ze er de gewoonte op nahielden hun tanden te laten vijlen als de tanden van een zaag en dat voor een elegantie hielden'. Landa's rapport verdween in de archieven, werd daarin pas na twee eeuwen teruggevonden en uiteindelijk in 1864 in Frankrijk uitgegeven.

Franciscanen bouwden al in de jaren twintig en dertig van de zestiende eeuw scholen voor kinderen van (de elite van) de Azteken. De franciscaan Bernardino de Sahagún, één van de eerste leraren, ontwikkelde een tot op de dag van vandaag ongeëvenaarde kennis van het 'Azteeks', het Nahuatl. Met de hulp van enkele leerlingen interviewde hij oude mensen zodat hij kennis van de eeuwenoude cultuur wist vast te leggen die anders verloren was gegaan (afb. 1). Hij voltooide in 1577 'twaalf boeken over de goddelijke, of beter gezegd, idolate, menselijke en natuurlijke aangelegenheden van dit Nieuwe Spanje', zoals hij het zelf uitdrukte. Een zevental oude en ervaren Indiaanse artsen informeerden Sahagún over hun werk waartoe ook de zorg voor tanden behoorde. 'Ik maak mijn tanden schoon, ik maak mijn tanden mooi, ik was mijn tanden, ik verf mijn tanden, ik vijl mijn tanden', hoorde hij bijvoorbeeld. De mensen maakten gebruik van een soort tandenborstel, gemaakt van de wortel van een plant die ontstekingen remde. Ook was er een kauwgom bekend die slechte adem verhielp. Het verven van tanden gebeurde met plantenextracten die waarschijnlijk ook cariës onderdrukten. Voorts beschreef Sahagún een nog steeds beroemd fresco waarop het paradijs is te zien. Het is er feest en er worden tanden gevijld. Gevijlde tanden waren kenmerkend feestelijk. Zijn eerste manuscript moest Sahagún afstaan, waarna hij onmiddellijk een tweede produceerde. Beide exemplaren werden gewogen en te gevaarlijk bevonden, maar het tweede dook in 1793 in Firenze op en werd in 1829, kort na de onafhankelijkheid, in Mexico uitgegeven. Het is in allerlei vormen en bewerkingen nog steeds verkrijgbaar.

Mannen als Garcilaso, Landa en Sahagún zagen de oorspronkelijke bevolking van het continent dat zo

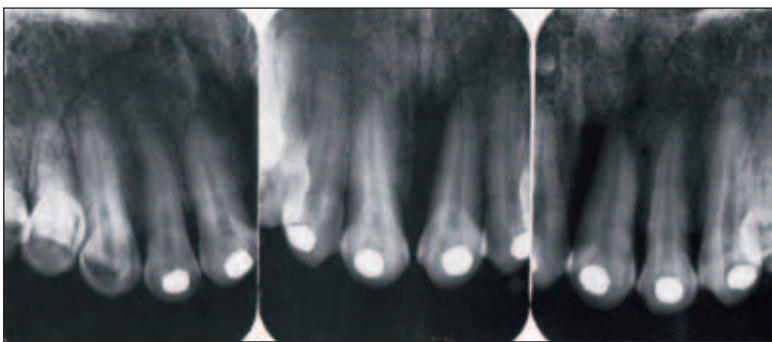
snel onder de voet werd gelopen, wel degelijk als mensen ook al dienden ze afgoden. Maar dankzij de machtigen in hun kerk en hun staat waren de door hen opgetekende ooggetuigenverslagen eeuwenlang aan het zicht onttrokken.

Heiligen

In 1567 beschreef een ondergeschikte van Landa piramiden die hij had aangetroffen op een plek die de plaatselijke bevolking Otolum noemde, 'het land met de sterke woningen'. Hij vertaalde dat als Palenque, fortificatie. Ook zijn werk verdween eeuwen in een archief waaruit het twee eeuwen later opdook. In 1786 kreeg een kapitein uit het Spaanse leger de opdracht om te onderzoeken of de ruïnes zaken van waarde bevatten. Hij schreef een rapport dat uiteindelijk in 1822 in Engeland als boek werd gepubliceerd. De ingehuurde illustrator kreeg het vermoeden dat hij met de piramiden in Palenque zou kunnen doen wat andere mensen in die tijd met die in Egypte aan het doen waren, ze wereldberoemd maken en een onbegrepen geschreven taal, die van de Maya's, ontcijferen. Hij vertrok naar Palenque. Maar hij was niet de enige. Er ontstond koortsachtige activiteit rond de oudheden van Mexico. In 1824 was er in Londen al een grote tentoonstelling van Mexicaanse kunstschaten waar de kranten vol van stonden. Boek na boek verscheen met als absolute bestsellers twee van de Noord-Amerikaanse jurist, ondernemer en avonturier Stephens en de Engelse architect en kunstenaar Catherwood, waarvan tienduizenden exemplaren werden verkocht. Palenque werd de eerste archeologische site die werd gefotografeerd.

Archeologen deden in Palenque ontdekking na ontdekking. De inscripties in het complex stelden hen in

Afb. 2. In het Mexicaanse Palenque werd in 1952 een verborgen grafkamer ontdekt, waardoor het onderzoek van tandversieringen in een stroomversnelling kwam.

Afb. 3. Met hematiet ingelegde tanden van een dode. De röntgenopname laat zien dat het gebit ondanks de tandversieringen niet is beschadigd.

staat het schrift van de Maya, ondanks de boekverbranding van Landa, behoorlijk goed te gaan begrijpen en gaven een beeld van een samenleving die stand hield van de 1e eeuw v. Chr. – 9e eeuw n. Chr. Daarbij sloeg de verbeelding van een aantal onderzoekers ernstig op hol. Zagen de veroveraars uit de zestiende eeuw de oorspronkelijk bewoners als heidenen, in de negentiende eeuw werden ze nogal eens gepresenteerd als heiligen.

Tandjuwelen

In 1952 wist een Mexicaanse archeoloog in Palenque het verborgen graf te openen van koning Pakal uit de zevende eeuw (afb. 2). De vorst was begraven met een masker op van jade en had gevijlde tanden. In aangrenzende grafkamers werden de lichamen van jonge mensen gevonden van wie de tanden ingelegd waren geweest met edelstenen. Het wetenschappelijk onderzoek naar de omgang met tanden door de oorspronkelijke bevolking kwam erdoor in een stroomversnelling. In nauwe samenwerking met tandarts en tandhistoricus Samuel Fastlicht inventariseerden, classificeerden en beschreven Mexicaanse antropologen 'de kunst van het verminken van tanden' zoals die uit Amerikaans archeologische materiaal naar voren kwam. Tandens werden op het hele continent gevijld, maar alleen in Midden-Amerika met halfedelstenen ingelegd. Er werden typologieën van de 'mutilaties' gemaakt en Fastlicht toonde definitief aan dat de ingrepen niet post mortem plaats vonden. Hij maakte aannemelijk hoe ambachtslieden met een hol boortje van een harde

steensoort, aangedreven door een handboog, met als schuurmiddel een poeder van hard kwarts, het voorwerk voor plaatsing van de halfedelstenen hadden uitgevoerd en liet het gebruikte cement chemisch analyseren. Bovendien waren in één gebit soms zulke mooie combinaties van verschillende halfedelstenen te zien dat Fastlicht slechts kon concluderen dat deze ingrepen 'één van de meest elegante en verfijnde [menselijke] uitingsvormen' zijn geweest en 'de term mutilatie werkelijk niet van toepassing' was (afb. 3). De onderzoekers discussieerden over de plaats die de decoraties in de samenleving innamen en uiteindelijk concludeerde de antropologe Vera Tiesler Bloss, zoals gezegd, dat het ging het om een alledaags verschijnsel dat geloof en gewoonten uitdrukt en zeker niet exclusief is voorbehouden aan deze of gene sociale laag in de grote en hoog ontwikkelde samenlevingen waarin de ingrepen plaatsvonden. Daarmee werd de toon pas echt wetenschappelijk.

Geschiedenis van de tandheelkunde

Die wetenschappelijke kijk op het verschijnsel is nog niet helemaal doorgedrongen in de geschiedschrijving van de tandheelkunde. De eerste gedegen geschiedenis in het Engels werd geschreven door Guerini en verscheen in 1909. Hij wijdde twee bladzijden aan gewoonten met betrekking tot de tanden van 'primitieve volkeren' die hij begon met een lofzang op 'de Brahmins of priesters van Brahma' uit India voor de goede verzorging van hun tanden en eindigde met de vaststelling dat 'de wilden van Peru' hun voortanden eruit lieten vallen omdat ze dat als een verfraaiing beschouwden. De een dus heilig, de ander heiden. Maar de vondsten in Mexico deden de toon van de geschiedschrijving van de tandheelkunde veranderen. In de korte geschiedenis van Lilian Lindsay uit 1933 schreef zij dat "de moderne handeling van het maken van inlays gepraktiseerd werd onder de oude bewoners van Centraal Amerika". En Arthur Ward Lufkin liet in zijn geschiedenis uit 1938 tandversieringen uit de Philippijnen en Mexico zien. Hij beschreef de ingrepen als 'deformaties' en 'mutilaties' maar sprak met gepaste bewondering over het vakmanschap van de mensen die het werk uitvoerden. De eerste geschiedenis waarin het woord 'mutilatie' echt naar de achtergrond verdween en 'decoratie' op de voorgrond trad, was die van Walter Hoffmann-Axtelm uit 1981. Maar een geschiedenis van de tandheelkunde waarin de archeologie van de omgang met tanden volmondig wordt gepresenteerd als een archeologie van mensen is nog niet geschreven.

Tandjuwelen anno 2004

Antropologen als Lévi-Strauss hebben ervoor gezorgd dat het bestuderen van andere culturen een wetenschappelijke grondslag kreeg. Onderzoekers als Fastlicht hebben ervoor gezorgd dat de omgang met het

gebit van de oorspronkelijke bevolking van Zuid-Amerika wetenschappelijk werd bestudeerd. Het resultaat is dat hun leerlingen, Tiesler Blos bijvoorbeeld, niet meer spreken van mutilatie van tanden maar van decoratie.

Ook wetenschappelijke leken hebben die omslag gemaakt. In de jongerencultuur hebben de grote feesten veel weg van de nu honderd jaar geleden verboden Sun Dance van de Arapaho. Op middelbare scholen en aan de eettafel van het doorsneegezin zijn lichaamsversieringen een geaccepteerd gespreksonderwerp. En bij de winkels waar je tattoos en piercings kunt kopen is er ook een vitrine met tandversieringen, luxe plakplaatjes voor een hoektand, die worden aangebracht als er een belangrijk feest is te vieren. Het paradijs op de Azteekse fresco lijkt werkelijkheid geworden.

Het zal niet het eind van het verhaal zijn. Op internet vertelt Alicia Cardenas uit Colorado hoe ze een tandarts in Mexico, een vrouw, bereid heeft gevonden haar van twee zichtbaar gouden tanden te voorzien bij wijze van eerbetoon aan de oorspronkelijke bewoners van het land. En de succesvolle Engelse acteur en DJ Goldie heeft als handelsmerk een rij gouden tanden, een 'business' waarmee hij zich twintig jaar geleden in de Verenigde Staten heeft bezig gehouden. Het tandjuweel is in opmars.

Het is de vraag of een tandarts met goed fatsoen gaatjes in een tand kan boren om er een stukje jade in te zetten. Maar bij de aanleg van gouden kunstwerken in het gebit ligt er een terrein braak. Gouden voorstellingen kunnen met porselein worden uitgespaard en edelstenen kunnen worden ingelegd. Porselein is niet alleen in vele tinten wit te krijgen maar in alle kleuren. De vraag naar dit soort versieringen zal groter worden (Feilzer, 1995; Nuy en Gordijn, 2003). Dat het echt kan verkeren, was onlangs te merken aan berichtgeving van de Engelse staatszender BBC. De omroep maakte melding van een televisie-oproep van president Niyazov van Turkmenistan aan zijn onderdanen om zich

geen gouden tanden te laten aanmeten. De president heeft zichzelf voor het leven benoemd, breidelt de pers, hekelt de decadentie van de jongeren in zijn land en beschouwt gouden tanden en kiezen als een teken van zwakte. Als uitdrukkelijk commentaar plaatste de BBC een foto van DJ Goldie bij het bericht en suggereerde daarmee dat zijn tandjuweel symbool staat voor vrijheid en democratie. Het lijkt zoiets als je gebit laten horen om te laten zien hoe mooi, sterk en gezond je bent. Het lijkt op de mythe van de Arapaho over de mensenvrouw van broer Maan die zo'n stuk mooier klonk bij het eten dan de paddenvrouw van broer Zon. Het lijkt terug bij af.

Literatuur

- CHARNAY D. Abbot-Charnay Collection 1859-1882. www.amphilsoc.org/library/mole/a/abbot.htm.
- DEL RIO A. Description of the Ruins of an Ancient City. www.olivercrowdery.com/texts/1822DRio.htm, 1822.
- FASTLICHT S. Tooth mutilations and dentistry in pre-Columbian Mexico. Berlin/Chicago: Quintessenz, 1976.
- FEILZER AJ. Esthetische tandheelkunde? Ned Tijdschr Tandheelkd 1995; 102: 399.
- GARCILASO DE LA VEGA. Commentaires royaux sur le Pérou des Incas, Tome I. Paris: Éditions La Découverte & Syro, 2000.
- GUERINI V. A history of dentistry from the most ancient times until the end of the eighteenth century. Philadelphia and New York: Lea & Febiger, 1909.
- HOFFMANN-AXTHELM W. History of dentistry. Chicago: Quintessence Pub. Co., 1981.
- LANDA D DE. Relación de las cosas de Yucatán. www.wayeb.org/download/landa.pdf, 1566.
- LINDSAY L. A short history of dentistry. London: John Bale, Sons and Danielsson, Ltd., 1933.
- NUY M, GORDIJN B. Esthetica in de tandheelkunde. Een morele reflectie op de grenzen van de verfraaiing. Ned Tijdschr Tandheelkd 2003; 110: 154-158.
- TIESLER BLOS V. Head shaping and dental decoration among the ancient Maya: archeological ancultural aspects. Paper presented at the 64 Meeting of the Society of American Archaeology. Chicago, 1999.

Teeth decoration back after a long and forgotten history 2

After the last ice-age modern man started to remove, file, dye and inlay teeth. The teeth had such a central role in the imagination that the habit of more or less ritual decoration by incurable manipulation of the teeth spread all over the world. The most skillful and artistic work was done by craftsmen of the Maya. Between 1500 and 1900 CE modern researchers classified the habits as primitive and barbarian but during the twentieth century some of them took the question serious. In the last decennium tooth jewellery is sold more and more often. In two articles the history of teeth decoration is outlined. In the first article the significance of the manipulations was emphasized. This second article will focus on the changing appreciation of the phenomenon.

Summary

Key words:

- General information
- History
- Esthetic dentistry